

PEŠKIR,
JEDNA
ZABORAVLJENA
PRIČA

GRADSKI MUZEJ
POŽEGA

tradicijnski peškiri požeškoga kraja

etnografska izložba, Požega, kolovoz 2013.

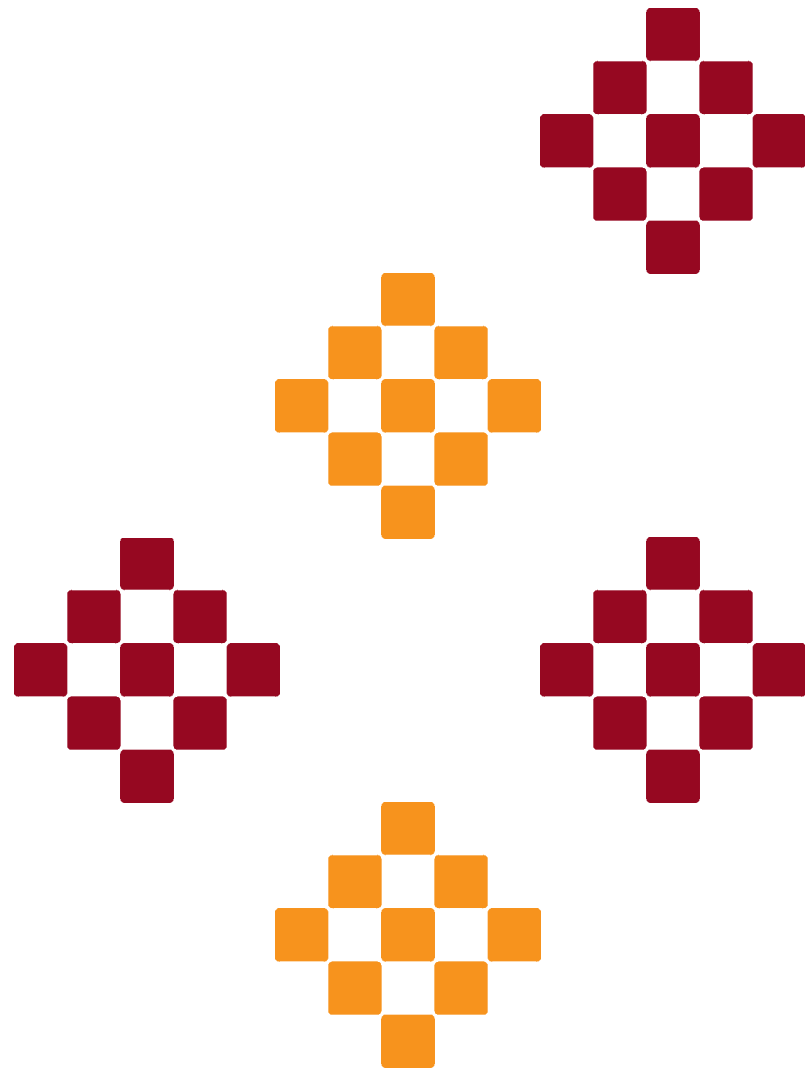
PEŠKIR, JEDNA ZABORAVLJENA PRIČA
tradijski peškiri požeškoga kraja

etnografska izložba

Gradski muzej Požega

29. kolovoza -13. rujna 2013.

IZLOŽBA JE REALIZIRANA SREDSTVIMA
MINISTARSTVA KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE
I GRADA POŽEGE

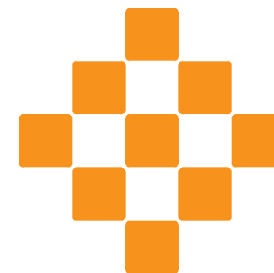
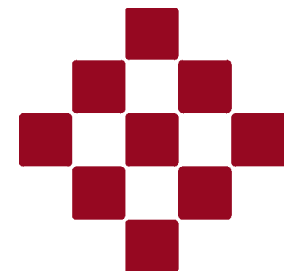
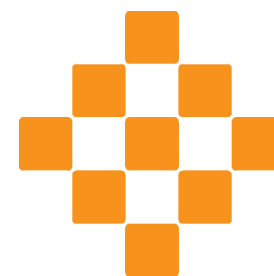

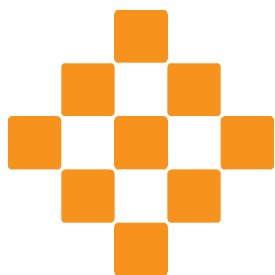
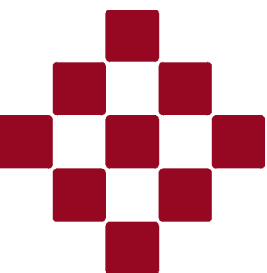
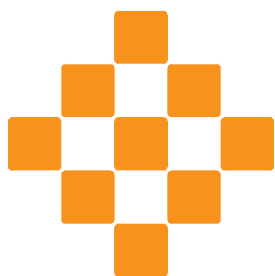
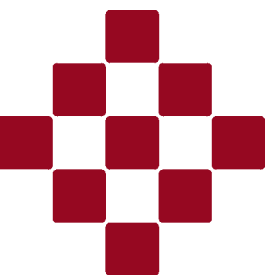
*Peškir, ulagani motiv konja,
Gradski muzej Požega*

UVOD

Zahvaljujući podacima koje smo prikupili na terenu od naših kazivača, pokušali smo sagledati cjelovitost uporabe peškira kao utilitarnog, vrijednosnog, obrednog i ukrasnog tekstilnog predmeta koji je oduvijek imao veliku važnost u svakodnevici, ali i životnim, te godišnjim običajima požeškog seljaka. Uspoređujući naše podatke s terena i malobrojnu literaturu i izvore¹, jasno je kako je peškir postao lakmus papir nestajanja tradicijskog života ovog kraja.

¹ Do polovice 20. stoljeća, peškiri se nisu posebno istraživali, nego uvijek u kontekstu druge etnološke teme. Jedan od rijetkih izvora u koje se valja uzdati u proučavanju tradicijskog života požeškog sela, svakako jest Ivo Čakalić, a u stručnoj literaturi javljaju se sporadično izložbe i kratki članci, tek krajem 20. stoljeća.

Ručnik – *peškiri ili otarak* (Istočna Slavonija), kao predmet ima dugi i neprekinuti kontinuitet, međutim, iako je doživio mnoge promjene i danas se izrađuje, te koristi u nekim dijelovima Slavonije. Sam izraz *peškiri* je turcizam koji dolazi od perzijske riječi *pišgir*. Na području Požeštine, i kod Paura² i kod Graničara uobičajio se naziv *peškiri*, te nam nije poznat naziv koji se koristio prije utjecaja osmanlijske kulture na našem području.

Peškiri je tkanina, najčešće pravokutnog oblika, uglavnom s ukrasnim motivima na suprotnim krajevima, zvanih *čela*.

U svakodnevnom životu u prošlosti, peškiri susrećemo u vrlo praktičnim namjenama svakodnevice, kod osobne higijene, pranja suđa, pripremanja hrane, prekrivanja načetog kruha, zamatanja hrane kod milošće ili čobanske užinice, pokrivanja košara s hranom za polje, na posvetu, ili u babinje. Peškiri su bili nezaobilazni dar, obredni simbol i predstavljanje vrijednosti pri krštenju, brojnim svatovskim i pogrebnim običajima, ali i kod gradnje kuće.

Izrada tekstila u prošlosti požeškoga kraja bila je vrlo razvijena i ubrajala se isključivo u ženske poslove čije se znanje, vještina i tehnika uspješno prenosilo s generacije na generaciju. Pri tome su posebno mjesto zauzimali peškiri koji su se već od 19. stoljeća, ovisno o svojoj namjeni, izrađivali uz domaći lan i konoplju, i od kupovnog pamuka, vunice, a kasnije i od svile.

Obzirom na tu uporabnu raznolikost i svrhovitost, jasno je kako je svaka djevojka, od najranijeg djetinjstva uz pomoć majke i bake morala, uz ostalo potrebno *ruvo*, otkati značajan broj peškira od različitih materijala, vrsta tehnika tkanja i ukrašavanja³, što joj je uvelike podizalo vrijednost pri udaji i u novoj zajednici. No, krenimo redom⁴.

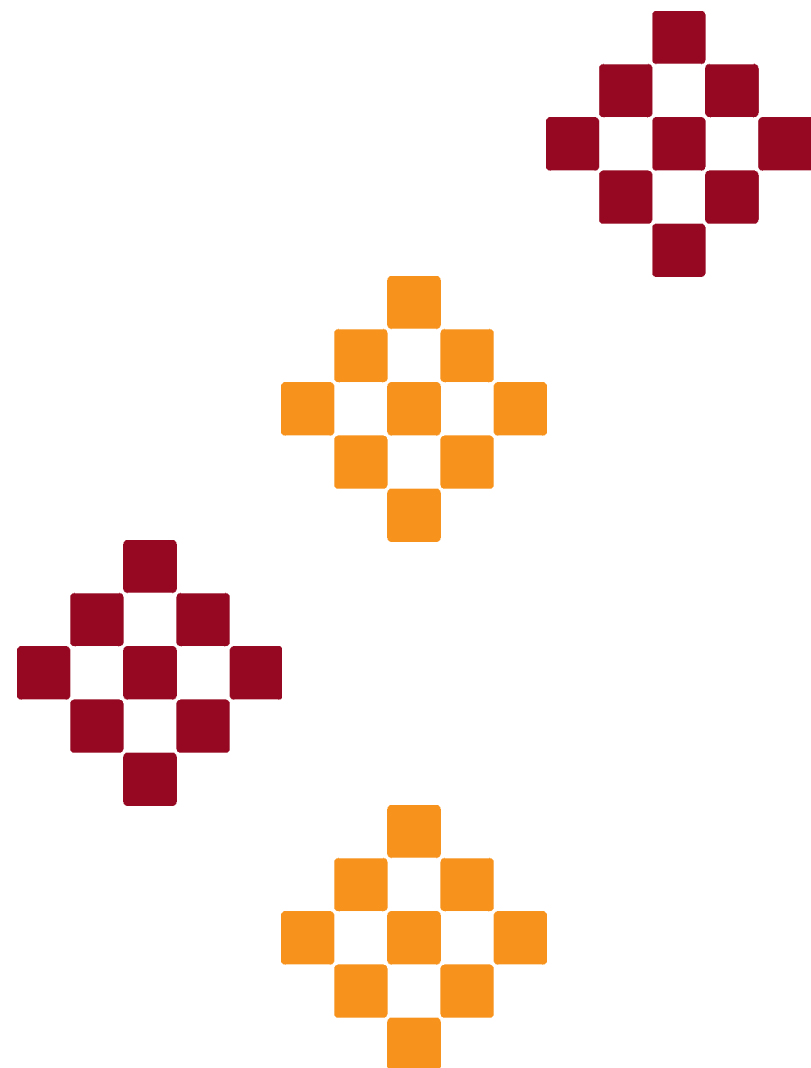
2 Područje Požeške kotline povijesno je pripadalo Civilnoj Hrvatskoj ili Pauriji, dok je mali dio južno od Orljave bio u sklopu Vojne Krajine - granice .

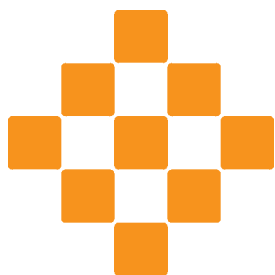
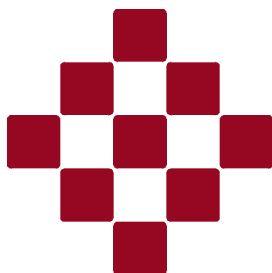
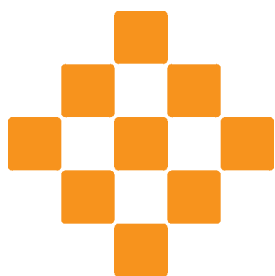
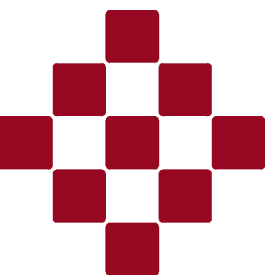
3 Pripremajući svoje ruvo, između dva svjetska rata, djevojke su najčešće vezle, izrezivale žicu, šlingale, štikale ili necale (Biškupci, Striježevica), dodavale i splitale rese ili kukičale čipku na porubima ručnika.

4 Upitnicom o tradicijskoj izradi i uporabi peškira obradili smo sljedeća sela Požeštine: Bankovce, Grabarje, Cerovac, Jakšić, Štitnjak, Stara Lipa (srednji katolički dio Poljadije) Potočane, Češljakovci, Vetovo, Podgorje (katolički podplaninski dio), pleternički dio (Sulkovci, Poloje, Pleternički Mihaljevci), Zagrađe (graničarski kraj), Šušnjare i Striježevica (pravoslavni zapadni podplaninski dio). Od kazivača koji su rođeni iza Prvog svjetskog rata, dobili smo podatke o korištenju peškira između dva svjetska rata, te dio sjećanja prema pričanju njihovih mama i baka koja sežu do samog početka 20. stoljeća.

Peškir, motiv ekljanih jagoda, Gradski muzej Požega

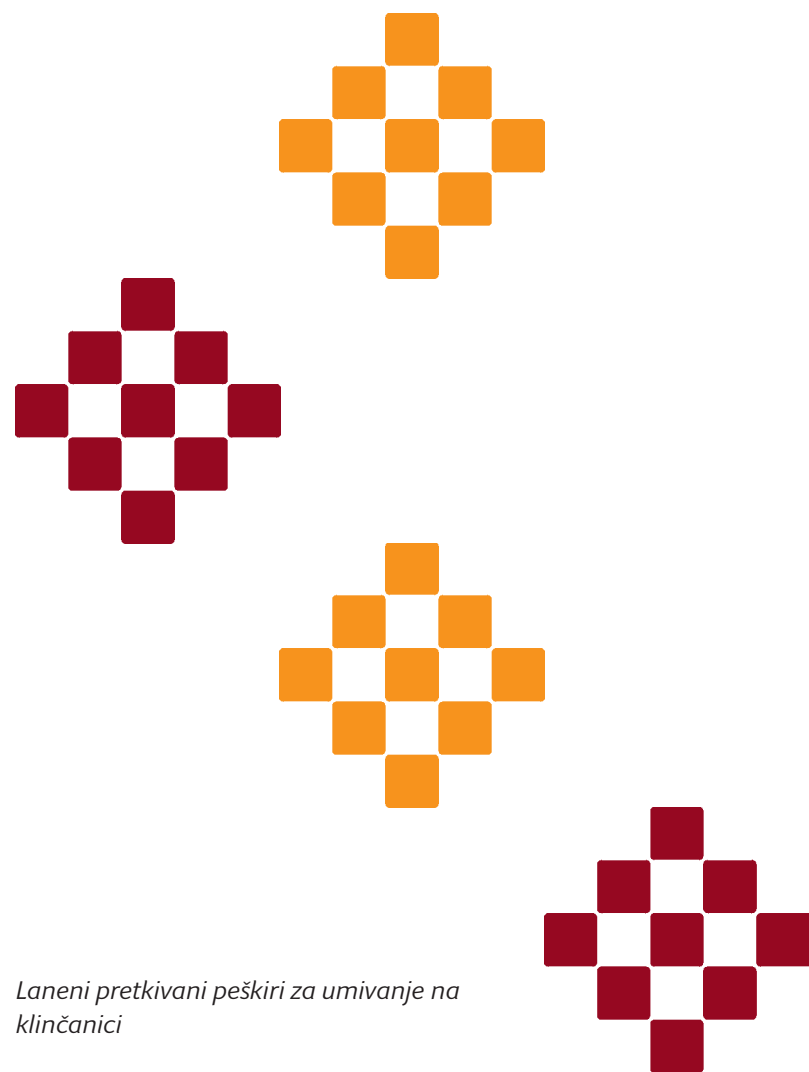
RADNI PEŠKIRI KAO UPOTREBNI PREDMETI

... pri održavanju higijene

U velikim zadružnim obiteljima najčešće je svaka žena svojoj užoj obitelji (mužu i djeci) morala osigurati zajednički peškir za brisanje poslije umivanja ili pranja, kojega su mijenjali jednom tjedno, obično subotom, da nedjeljom bude čist. U nekim je, pak selima bio običaj da su žene koje su se izmjenjivale kao reduše bile dužne jednom tjedno zajedno sa stolnjakom davati iz svoga ruva i veliki peškir za brisanje cijeloj družini (Šušnjari). Peškiri za umivanje bili su dugački do metar i pol, od običnog platna, beza⁵, ukrašavani na čelu pretkivom ili tkani na dasku od crvenog, plavog, crnog *natka (maveza)*⁶, ili pak debljim bijelim pamukom tiripljikom u obliku širih i užih pruga. Visjeli su obješeni na dugačkoj vješalici - *klinčanici* iza vrata iznad klupe na kojoj je bio pribor za umivanje, dubena drvena posuda - *karlica* i *škaf* s vodom. Između dva svjetska rata, u doba raspada zadruga i pod utjecajem doseljenika, u požeška sela ulazi moda *vaserbankova* s limenim kantama i lavorima,

⁵ Bez je osnovno tkanje kod kojeg se u osnovi miješaju lan i pamuk, ili se pod tim nazivom podrazumijeva čisto laneno tkanje, ili pak domaće pamučno tkanje, a neki smatraju ga kupovnim industrijskim tkanjem.

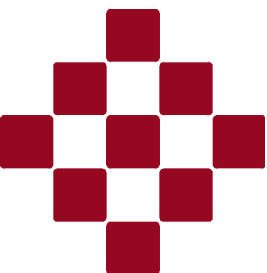
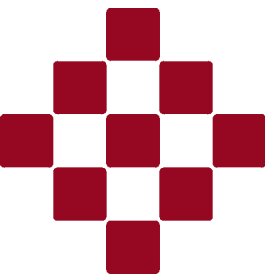
⁶ Natak je kupovni pamuk u boji (najčešće crvenoj, crnoj i plavoj), kojega su žene kupovale u Požegi.

Laneni pretkivani peškiri za umivanje na klinčanici

Pranje rubine, Grabarje

ili posebnim stalcima za lavore i peškire. Dio te mode je i drvena tokarena vješalica *Dobro jutro* za jedan, uglavnom ukrasni pamučni peškir, pretkani, ulagani, ili tkan na dasku, s izvezenim natpisom i ukrasnim pamučnim resama, rojtama ili čipkom na krajevima.

Kako se prije industrijalizacije i uvlačenja potrošačkog mentaliteta, na selu ništa nije bacalo, stari su, isprani i poderani peškiri pronalazili svoju široku primjenu u svakodnevnom životu, uglavnom daleko od pogleda ostalih. Recimo, poslije pranja jako prljavih ruku, muškarci su koristili *truljave* peškire. Da ne spominjemo prekrajanje starih peškira za dječje pelene, uloške u vrijeme mjesečnice, *kanjavce* ili *žmakove* kojima se pralo suđe, krpe za brisanje ruku kod kuhanja i još mnogo toga. Kao *kecelje* koristili su i *presamitite* stare radne peškire zataknete oko pasa. Pri tome je najčešće čelo visjelo prema dolje, iako su se u nekim selima znale opasivati zaticanjem krajeva, odnosno čela peškira za pas (Cerovac, Potočani). Svatovske bi *kuvačice*, kao svoje kecelje, zaticale najbolje lanene peškire.

*Peškir za brisanje, motiv pretkanih pruga,
Gradski muzej Požega*

... za pečenje, čuvanje kruha i
nošenje hrane

Peškiri, i to veliki laneni ili pamučni, pretkivani (poput onog za umivanje, samo s više pruga), reduše su koristile pri dizanju vekni tijesta za kruhove u velikim drvenim dubenim koritima, uzdižući ih između tijesta kako se ono ne bi polijepilo. Raspadom zadruga i utjecajem gradske kulture između dva svjetska rata, u obiteljima se peklo manje kruhova, pa se tijesto dizalo u slamatim *simplama* prekrivenima četvrtastim *peškirićima* od beza, pretkivanima crvenim natkom, ili s miješanom bijelom i crvenom predom u osnovi. Njih ćemo kao utjecaj *salveta* iz grada od tog vremenskog perioda sve češće susretati i u drugim prilikama⁷. U oba vremenska perioda pravilo je bilo da su se peškiri za pečenje kruha ili krušni peškirići, uvijek koristili isključivo i samo za tu namjenu.

Prije Drugog svjetskog rata načeti se kruh već počeo čuvati u špajzama ili u ladicama stola, dok se prije, kao jedina i uvijek dostupna hrana držao na rubu *trpeze* za blagovanje u zajedničkoj sobi. Kako se ne bi sušio, ali prije svega iz poštovanja, prekrivali su ga manjim peškirom od lana i pamuka, pretkivanog natkom, koji je bio najčešće ukrašen resama. Obično je taj peškiri, kao i stolnjak, morala godinu dana osiguravati najmlađa snaha iz svoga ruva, pa se potrudila da bude što ljepši potvrđu-

⁷ Smanjenje i promjena dimenzije peškira od dugačkog pravokutnog do četvrtastog najvjerojatnije je uzrokovala i deminutiv u nazivu – peškirić, koji se uglavnom koristio za one manje, salvetnog oblika.

Dugački radni peškiri za uzdizanje tijesta u drvenom koritu

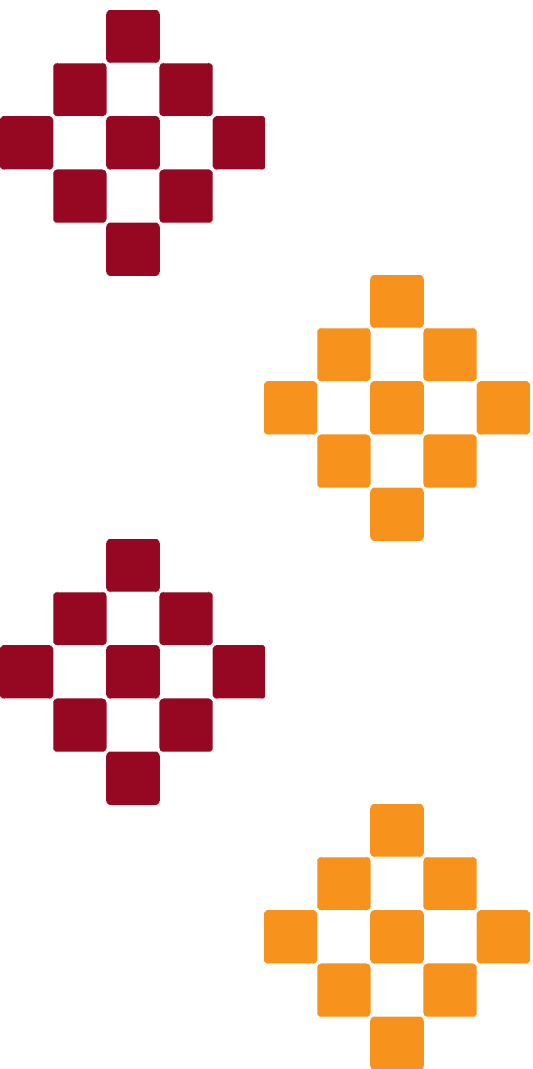
Pripravljene simple s peškirićima, Granje

jući tako svoje majstorstvo u tkanju, vrijednost i status u novoj obitelji. Slična je praksa bila kada su se tjedno izmjenjivale ređuše, biravši svoj najljepši peškir za pokrivanje kruha. Posebno svečani peškir, najčešće otkan u 4 nita ili vezen, s resama koristio se za omatanje božićnog *litnjaka*, uskršnje pogače ili kruha općenito, za vrijeme velikih blagdana.

Da je peškir bio usko vezan za hranu, govori nam podatak kako se u njega u mnogim situacijama, zamatala ili se njime pokrivala hrana. U prilikama kada se hrana u manjim količinama morala nositi, recimo kao čobanska *užinica* na *plandu* (luk, slaninu i kruh u torbi) ili *milošća* (pečenka i kolači) u gostima, zamatali su je u peškiriće, koji su se dobro čuvali. Peškirić od milošće se od polovice 20. stoljeća, kada se peškira sve manje tkalo, vraćao već prvom prilikom kada bi gosti uzvratili posjet na *god* ili *kirvaj*, za razliku od prijašnjih vremena kada se gostoljubivost mjerila darivanjem i hrane i peškirića (Lovretić 1897:179). Svi gore navedeni peškiri, prali su se parenjem u lukšiji, zajedno s ostalim ruvom cijele zadruge i nerijetko bi na njima bio izvezen i znak vlasništva svake žene, kako se ne bi pomiješali.

*Ukrasni peškirić kojim se prekrivao
načeti kruh*

Četvrtasti laneni peškirić kojim su čobani zamatali hranu

SVEČANI PEŠKIRI U GODIŠNJI OBIČAJIMA

Za razliku od gore navedenih uporabnih pretkivanih peškira od lana i pamuka, svečani pamučni peškiri, posebno ukrašenih čela vunicom u različitim bojama, najčešće simboličnom crvenom, te oni moderniji na svili, nisu su smjeli prati i oko njihovog čuvanja i održavanja vodila se posebna briga što im je još više podizalo vrijednost.

... kod nošenja hrane

Takvim se peškirom prekrivala hrana kada se prenosila u većim količinama, bez obzira da li se radilo o vlastitoj obitelji ili gostima. Reduša je na polje domaćim poslenicima nosila od kuće hranu u velikoj okrugloj košari na glavi, koju je prekrivala dugačkim, vrlo lijepo izrađenim peškirom tkanim u 4 nita, ili *ulaganim*, *usnivanim*, *boranim*⁸. Bili su tkani od pamuka, sa crvenim čelima, na rubovima ukrašeni *ekljom* ili *splitanim* re-

⁸ Ulagano tkanje je ukrasno tkanje s uzorkom, gdje se prstima poutka druge boje ili druga vrsta materijala uvodila u osnovu s "naopake" strane to jest naličja tkanja. Bora je tkanje s uzorkom dobiveno različitim uvodom osnove, tkalo se u 4 ili 2 nita, a mogla se postići i tkanjem na dasku. Usnov, usnivanac je tkanje s uzorkom dobiveno različitom debljinom žica u osnovi, u granici još zvani prostiš, koji se izgledom razlikovao od paorskog.

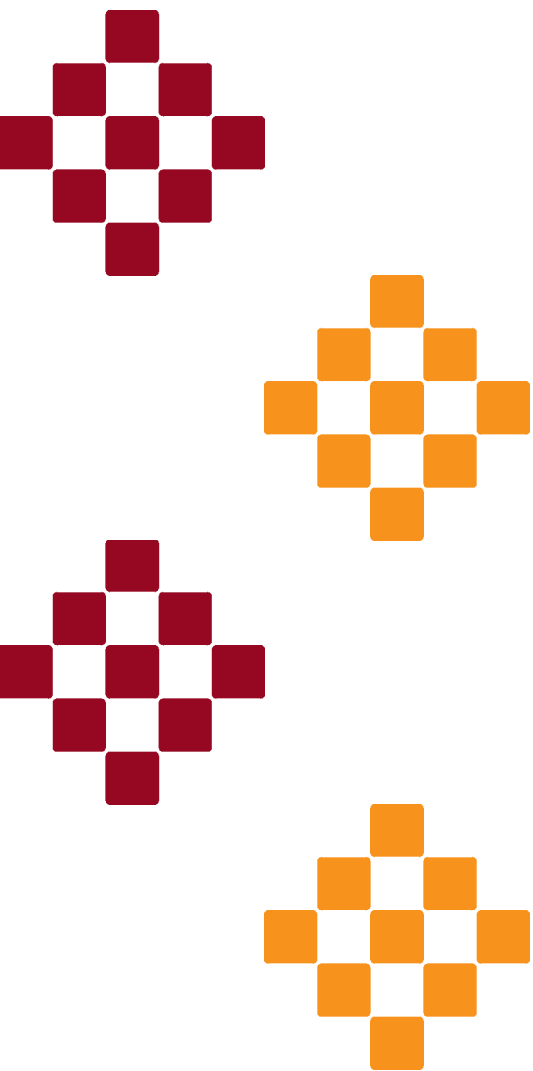
Posveta jela na Uskrs, Požega, oko 1910.

sama. Sлагala ga je na poseban način, tako da mu čela gizdavo vise preko košare, iza njene glave. Kako je morala proći cijelo selo, to je bila prilika da pokaže svima svoju vrijednost umijeća tkanja, pa je stoga uvijek birala posebno lijepo rađeni primjerek. U istu je svrhu služio i svečani peškir pri obrednom nošenju hrane u košari drugima u goste, tijekom babinja, prošnje, zaručka, kao i svatovskih prinosa.

Ovaj običaj možemo bolje sagledati kroz nošenje hrane na uskršnju *posvetu* koji se zadržao do danas. U vrijeme velikih združnih obitelji, na posvetu se nosio cijeli uskršnji objed (cijeli kruh, šunka, luk, jaja, hren i kolači) u velikim okruglim košarama na glavi, prekrivenima ukrasnim peškirima. Između dva svjetska rata, smanjivanjem obitelji, ali i preuzimanjem gradskog običaja, da se u košaricu stavi od svakog jela po malo, posveta se počela nositi u malim košarama preko ruke, što se zadržalo do danas. I dok su se nekada nerijetko svake godine snaše novile uradcima, prateći modu usvajanjem suvremenijih tehnika i ukrasa, danas se obratno, žene vole pohvaliti najstarijim peškirima iz svoje obitelji. Spomenimo još važan podatak (Bankovci, Cerovac, Potočani), koji peškiru daje jaku obrednu nakanu još iz pretkršćanskog razdoblja, da se otkani peškir pri povratku iz crkve s blagoslova zaticao za voćku da bolje rodi (Matoković 2000:6).

Uskršnji ukrasni peškir 'nove mode' kojima se prekrivala košara s jelom za posvećenje

... kod svečanog ukrašavanja

Svečani peškiri oduvijek su služili i za ukrašavanje svakodnevnog života seljaka, posebice u vrijeme blagdana. Na *Brašančevo* ili blagdan Tijelova po selima je do župne crkve išla procesija koja se u molitvi i čitanju Evanđelja zaustavljala uz četiri *sjenice* ili *sionice*, improvizirana oltara koja su seljanke dogovorno, određenim redom, ukrašavale najljepšim čilimima i peškirimima, čineći to još i danas.

Jednako tako u vrijeme dozrijevanja usjeva, posebice od Spasova do kraja svibnja ili na svetog Marka, selima su do polja prolazile procesije vjernika uz svećenika koji je posvećivao žito. To je bila prilika da se kao i za Brašančevo pometu *drumovi*, okite plotovi zelenim granama, a otvoreni prozori ukrase svetim slikama, svijećama i najljepšim peškirimima koji su presloženi visjeli s prozorske daske.

Vjerojatno je ukrašavanje peškirimima bilo sveprisutno i u drugim godišnjim običajima koji su vremenom nestali ili su se pojednostavljuvanjem transformirali. Iako naši kazivači nisu potvrdili kićenje majpana s peškirimima u noći prije prvog svibnja, za naslutiti je da se velika grana koja se ukopavala pred djevojčinu kuću kao znak naklonosti, osim maramama, u prošlosti kitila i s peškirimima.

Svi su najsvečaniji peškiri početkom 20. stoljeća tkani jednozivo⁹ od bijelog pamuka u centralnom dijelu, a od crvenog natka na čelima, s ulaganim ornamentima od raznobojne vunice. Tridesetih godina 20. stoljeća na tim peškirimu motivi se

⁹ Jednoziv ili po jednu žicu je gusto i čvrsto tkanje u kojem se ne vidi osnova, a poutka je od crvene, plave ili crne boje. Ovom vrstom tkanja izrađivale su se samo zatke na krilima i peškiri.

Svečani peškiri, geometrijski motivi ulagani vunicom, Gradski muzej Požega

Svečani peškir s ulaganim inicijalima imena i prezimena, Gradski muzej Požega

izrađuju štikanom vunicom ili svilenim koncem, dok se dvadeset godina kasnije izrađuju ekljom i vezom.¹⁰ Na krajevima su bili ukrašeni resama izvedeni u različitim prepletima. Između dva svjetska rata pojavljuju se svileni, bijeli i žuti ručnici otkani tehnikom usnivanca s pamukom u osnovi, a svilom u poutki. Ukrasni motivi su bili ulagani, ili štikani ili rjeđe vezeni svilenim koncem, a na krajevima splitani svilenim resama. Dužina ovih peškira dosegala je između dva i tri metra.

SVEČANI PEŠKIRI U ŽIVOTNIM OBIČAJIMA

... krštenje

Peškiri su bili i neizostavni dio i životnih običaja koji su počinjali rođenjem. Dok je majka ostajala u postelji, dijete su na krštenje nosili kum i kuma. Pri povratku bi ih dočekaio doručak i posebno vrijedan dar kumu – lijepo otkani peškir. U Šušnjarima je bio običaj da kum protrese peškir koji dobije na dar, potom dijete, nabrajajući mu dobre želje, uz ostavljanje novca na uzdarje.¹¹

10 Istodobno se takvi ukrasi izrađuju na zatkama krila ili skuta ženske odjeće (Kolić Klikić 2009:104-106)

11 Luka Ilić Oriovčanin navodi običaj u prvoj polovini 19. stoljeća kada za vrijeme velikih babinja kumu daruju peškir, a kumi oplećak uz riječi: 'Ovo šalje mladi kumić svome kumu i kumi, ali neka se u njega ne uzdaju, jer on ne zna presti ni iglicom vesti, nego neka kuma rani, prije nego sunce ograni.' Ili 'Ovo je mlada kuma svojemu kumu i kumi otkala i das nije slaba i nejaka, i više bi jim naprela, ali ipak neka se kuma u nju ne uzda, nego nek vretenom zverče a neherče.' (Ilić – Oriovčanin 1846:23)

*Pamučni peškir s motivima vaza s cvijećem,
Gradski muzej Požega*

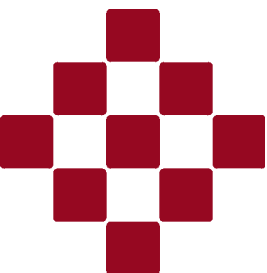
Iza Drugog svjetskog rata peškir krštenom kumu zamijenila je najčešće kupovna sintetička košulja.

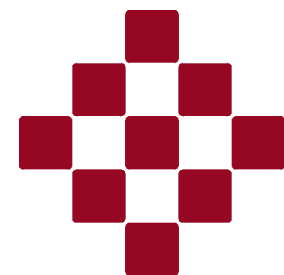
... do svadbe

Ipak, čini se da je najveća uloga peškira bila u nizu svatovskih običaja požeškog sela kada su bili nezamjenjivi u tjeranju zlih sila, kao simbol vrijednosti mlade, te potrebe isticanja važnosti događaja ukrašavanjem. Osim ovih nakana, peškiri su imali posebno važnu, materijalnu svrhu kada su se dijelili kao pokloni uz novčanu naknadu koja je uvijek išla mladoj za njen trud. Ovaj običaj, uz davanje simbolične kapare za djevojku, daje nam za naslutiti ostatke nekadašnjih oblika sklapanja braka zasnovanih na kupovini mlade (Stojnović 1988:17, Žebčević Matić 2008:3). Već na *ugledima*, *malom ili svekrvinom prstenu* kada je svekrva s rođakinjom i budućim mladoženjom prvi puta posjećivala mladu noseći joj darove u obliku hrane i novaca (ili zlata), djevojka joj je uzvraćala 'dobrim peškirom' (Čakalić 1949:2). Cilj je bio da se svekrva pri povratku kući hvali kakvu je vrijednu snahu izabrala. Na drugom susretu, *kućnom prstenu*, kada svekar, svekrva, kum i još koji ukućan dolaze mladinoj kući na večeru ugovarati što će joj kupiti od odjeće, mlada ih za uzvrat sve dariva peškirimima (Čakalić 1949:3, Ilić-Oriovčanin 1846:41). Od zaruka

Svečani peškir s motivom rombova i pruga u crvenoj i crnoj boji, Gradski muzej Požega

Posebno svečani peškir 'na ružu' kojim se ukrašavala soba za svatove

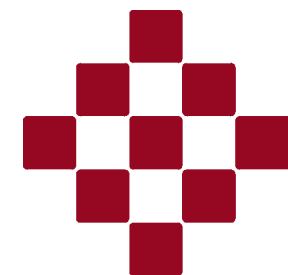
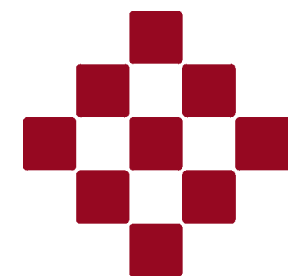
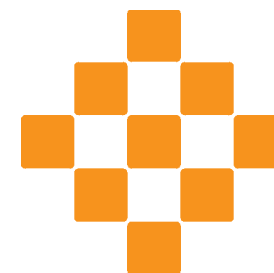
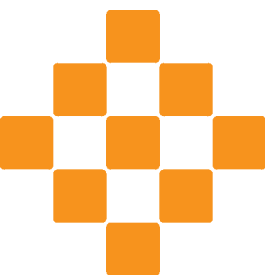
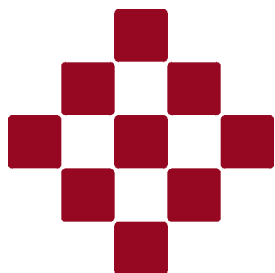
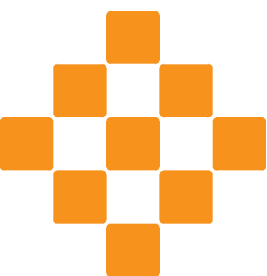
pa do udaje¹², dok se mlada žuri istkati peškire i ostale darove za svatove, buduća svekrva joj svake nedjelje donosi darove u hrani¹³ (Čakalić 1949:5, Ilić-Oriovčanin 1846:42).

... ukrašavanje kuće za svadbu

Prije same svadbe ukrašavala se momkova i mladenkina kuća *pantljikama*, *šimšiorom*, ali prije svega peškirimima. Posebno svečane peškire su zaticali za svete slike, tako da bi od sredine peškira napravili ružu uz pomoć *okružaja*, izrezanog okruglog komada kartona oslonivši ga na vrh slike, dok bi čela raširili po zidu. Na čelu sobe, iznad mladenaca stavili bi ogledalo ukrašeno najljepšim peškiorom. U želji ukrašavanja novog prostora, ali i demonstriranja vlastite vrijednosti, mlade bi snaše prvih godina braka ukrašavale kijen peškirimima, vješajući ih na vrljike ili zatičući za grede zajedno s mirisnim travama (Ilić-Oriovčanin, 1846:71). Promjenom uvjeta stanovanja, između dva svjetska rata peškire su zaticale za karnišne.

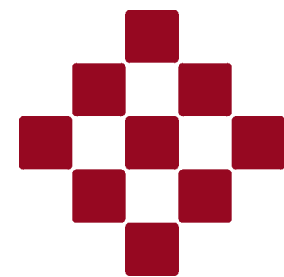
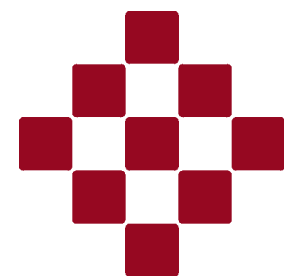
12 Krajem 19. stoljeća od zaruka do udaje znalo je proći i do tri godine. Poslije žetve na koju ide da se nauči žeti, mlada je do svadbe oslobođena svih kućanskih i poslova na polju. Njen je jedini zadatak tkati, uglavnom peškire za potrebe svadbe (Čakalić, 1949:5).

13 Između dva svjetska rata sve je češći bio običaj da mladoj u pripravljanju peškira za svatove pomaže svekrva. Pred sam Drugi svjetski rat peškire su iz bogatijih kuća znali za novce dati praviti nekome u selu, a poslije rata kada se sve manje tkalo, kupovali su platno i davali praviti rese ili ukrašavati ga štikanjem, ili veženjem, ili su se peškiri u miraz dobivali nasljeđivanjem.

Svatovi, čaj i djeveri okićeni peškirima, Štitnjak, iza 1945. godine

... ukrašavanje svatova

Još su do sredine 20. stoljeća, u svadbenim običajima, posebne uloge imali svatovski časnici, *kum*, *stari svat*, *djeverovi* i *čajo*. Svi su oni u znak svog statusa dobivali naročito lijepo otkane peškire koje su za vrijeme svadbe nosili oko vrata ili preko ramena kao lentu. U nekim su selima, kitili istim dugačkim peškirimima i svatovske konjske zaprege (*oglavine* konja), koji su kao poklon ili naknada ostajali kočijašima (Grabarje, Šušnjari).¹⁴

Osim *kuma* i *djeverova*, najduže se zadržala svatovska funkcija *čaje*, šaljivog voditelja cijele ceremonije koji je oko vrata dobivao jedan od najljepših peškira dugačak sve do koljena, a oko *budže* (palice s metalnom kuglom, poput žezla) omatali su mu kakav stari truljavi peškirić (poslije ga je zamijenila jaglučna maramica), kojim je pravio *sprdnju*, posebno za vrijeme jela. Smatra se da je kićenje peškirimima i lakrdijanje zapravo prežitak pradavnog pokušaja zaštite mladenaca od zlih sila, prije svega odvratanja pogleda i privlačenja pažnje urokljivih ljudi i djelovanja zlih bića (Stojnović 1988:19-20). Posljednji dan svadbe čajo je davao do znanja da je svadba gotova prodajom svojih rekvizita (trpeze, buzdovana, đerdana, ključa, tepsije, barjaka, svog peškira) u prilog mladoj (Čakalić 1949:38). Ova je nakana plaćanja mladinog truda još vidljivija u običaju darivanja ostalih svatova peškirimima.

¹⁴ U novije vrijeme, već iza Drugog svjetskog rata i pomanjkanja peškira, svatovski peškiri se nisu zadržavali, nego su se vraćali, čime je njihova uloga znatno promijenjena.

Svečani usnivani peškir s motivom štikanog pauna, Gradski muzej Požega

... darivanje svatova i obredno pranje

Prije nego li su mladence drugi dan odveli u *kijer* na prvo spavanje pod mladoženjinim krovom, mlada je darivala sve svatove, kuvačice, tubane, kočijaše i svirače. Na razvučenu *kandžiju* ili *rašak* naslagali bi do 30-tak *peškira* koje je mlada od zaruka do svatova morala otkati za tu nakanu¹⁵. Čajo, ili jedna od žena koja je dobro poznavala momkovu obitelj, uzvikivala je kome je koji peškir namijenjen. Za uzvrat su svatovi darivali mladu novcima, što je prežitek nekadašnje platežne funkcije peškira, odnosno tkanja općenito.¹⁶

Drugi dan svadbe poslije doručka svi su svatovi ceremonijalno odlazili na vodu – na obližnji potok, *pralo* ili bunar, vodeći mladu koja je u jednoj ruci imala *testiju* ili *bukaru*, a u drugoj jedan od najljepših peškira iz svoga miraza, pripravljenog baš za tu priliku. Podložnost mlade, ali i njeno poštovanje prema novoj obitelji, očitovala se i u običaju u kojemu je morala određeno vrijeme prati noge svekru i svekrvi, te ih brisati svojim peškirom.

15 Postoje brojne varijante što je koji svat dobivao kao dar čiju je protuvrijednost morao uzvratiti novcem. Uz peškire koji u kazivanjima i izvorima prevladavaju, spominju se i tkani oplećci, košulje, jagluci i maramice, ovisno o rodbinskoj blizini i učešću u svatovima (Čakalić 1949:35-36).

16 U većini sela darivanje peškirima se potpuno izobičajilo između dva svjetska rata preuzimanjem običaja otplesavanja s mladom za novce, odnosno darove.

Pripremljeni darovni peškiri za svatove

Obredno pranje ruku svatova drugi dan svadbe, Komarovci, sredina 20. stoljeća

... kod posmrtnih običaja

Poput krštenja i svadbe, tako je peškiri usko bio vezan i za posmrtno običaje seljaka. I ovdje se, kao i drugdje nazire njegova platežna simbolika, obredna funkcija, ali i neverbalno izražavanje dobnog i spolnog statusa.

Kada bi netko u kući umro, svi su se prozori, svete slike i ogledala pokrivali bijelim usnivanim *peškirimama*¹⁷, prije lanenim, a poslije pamučnim. Vremenom, osuvremenjivanjem kuća, (većim prozorima, slikama i namještajem s velikim ogledalima), *peškire* su istisnule druge, veće vrste tkanja, poput *koperte* i plahte.

Sporadično zatičemo podatak da su malim peškirićima, a poslije kupovnim maramicama s crnim rubom, u nekim selima darivani ukopnici za njihov trud (Bankovci, Vetovo). Isto tako svi naši kazivači potvrđuju da su peškiri kojima se kitio križ i barjaci u pogrebnoj povorci ostajali svećeniku, kao plaća za njegov posao. Da je tome tako objašnjava običaj koji se uvriježio u drugoj polovici 20. stoljeća kada su seljaci peškire otkupljivali novcem od crkve¹⁸. U današnje vrijeme, kada je peškira sve manje, uglavnom se umjesto peškira, svećeniku ostavlja samo novac i svijeća zamotana u tkani peškiri, poslije kupovnu maramicu ili damastnu salvetu. U želji da zadrži običaj simbolike peškira pri sahrani pokojnika, pred kraj 20. stoljeća, svako je selo na drugačiji način modificiralo običaj, najčešće u obliku

17 Nekada je bijela boja bila boja žalovanja ili *rušnje*.

18 U Zagrađu je na sv. Antuna župnik organizirao *muntu*, prodavanje skupljenih peškira na dražbi, uz licitaciju

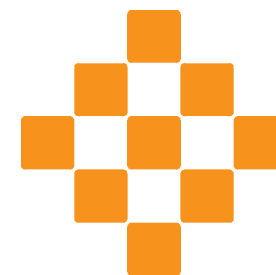
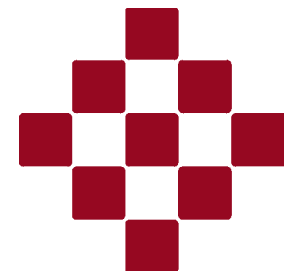
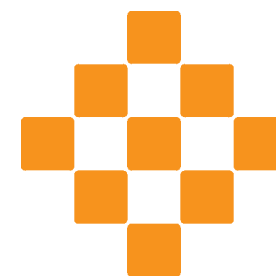
Prigodom pogreba, svećeniku se darivala svijeća i mali peškirić

*Sprovod djeteta između
dva svjetska rata, Golobrdci*

bijelog peškira za križ koji se nakon sahrane vraća ponovo u grobljansku kapelicu.

Peškiri su bili i simbol dobnog statusa. Ako je umrla starija osoba, na križu i barjacima su bili bijeli, a ako je umro netko mlad, tada su peškiri bili pretkivani, a pogrebna povorka okićena peškirima poput svatova. U nekim su selima poštovali spolne razlike, pa su tako u Zagrađu ženama na križ stavljali marame, a muškarcima peškire.

... pri gradnji kuće

Uloga peškira pri gradnji kuće također je bila višeznačna. Iako je cijela zajednica pomagala graditi kuću, glavni je ipak bio jedan majstor koji bi vodio izgradnju i postavljanje krova. Pri podizanju prvog *roga* na krovu, domaćini bi slavljenički zataknutim *barjakom* – kakvom zelenom granom na vrhu krova okićenom peškirom, koji je kao dar poslije pripao majstoru, svi-ma objavili da je kuća skoro gotova. Dakle, peškir je služio kao izraz zahvalnosti, naknada i nagrada majstoru za njegov rad, kao dijeljenje radosne vijesti o obavljenom važnom poslu, ali i kao odvratanje zlih urokljivih sila od kuće i ukućana (Stojnović 1988:23). Ovaj se običaj zadržao do danas, iako je većinom rukom tkani peškir zamijenio industrijski, granu letva, a dar majstoru, kupovna košulja.

UMJESTO ZAKLJUČKA: PEŠKIRI U ZBIRKAMA GRADSKOG MUZEJA POŽEGA

U sklopu Etnološkog odjela Gradskog muzeja u Požegi posebnu i vrlo vrijednu zbirku čini *Zbirka tekstila*, koja se sastoji od kućnog uporabnog tekstila i uzoraka različitih tkanja i vezova. Značajni dio građe spomenute Zbirke čine tradicijski ručnici –

Peškir pri gradnji kuće na vrhu krova i danas je običaj

*Motiv trešanja na
svečanom peškiru,
Gradski muzej Požega*

peškiri u kojima se ogleda bogatstvo i raznovrsnost tkalačkih tehnika i vezova požeškoga kraja. U muzej su se skupljali darovima i otkupima od osnutka Muzeja do danas, uglavnom zajedno s ostalim etnografskim tekstilom. Zbirka tekstila do sada broji ukupno 301 predmet od kojih se 132 odnosi samo na peškire. Predmeti potječu većinom iz paurskog dijela Požeštine, osim nekoliko njih koji tipološki pripadaju graničarskom dijelu. Razne vrste peškira prikupljeni su iz 32 sela¹⁹ u različitim vremenskim razmacima. U Zbirci se pretežno nalaze primjerci svečanih peškira od kojih su najviše zastupljeni peškiri tkani od natka u jednozivu s ulaganom ili štikanom vunicom, te svileni peškiri otkani tehnikom usnivanja. Više od dvadesetak peškira pripada tipu svakodnevnih, od kojih je većina služila za brisanje. Peškiri iz Zbirke mogu se uglavnom datirati u razdoblje prve polovice 20. stoljeća.

¹⁹ Alilovci, Banićevac, Bertelovci, Biškupci, Čečavački Vučjak, Daranovci, Doljanovci, Donji Emovci, Golobrdci, Gornji Emovci, Gornji Vrhovci, Grabarje, Gučani, Ivandol, Jaguplije, Kunovci, Kutjevo, Lukač, Novo Selo, Orljavac, Paka, Pavlovci, Radovanci, Ramanovci, Seoci, Štitnjak, Trenkovo, Treštanovci, Ugarci, Vetovo, Zakorenje, Zagrade

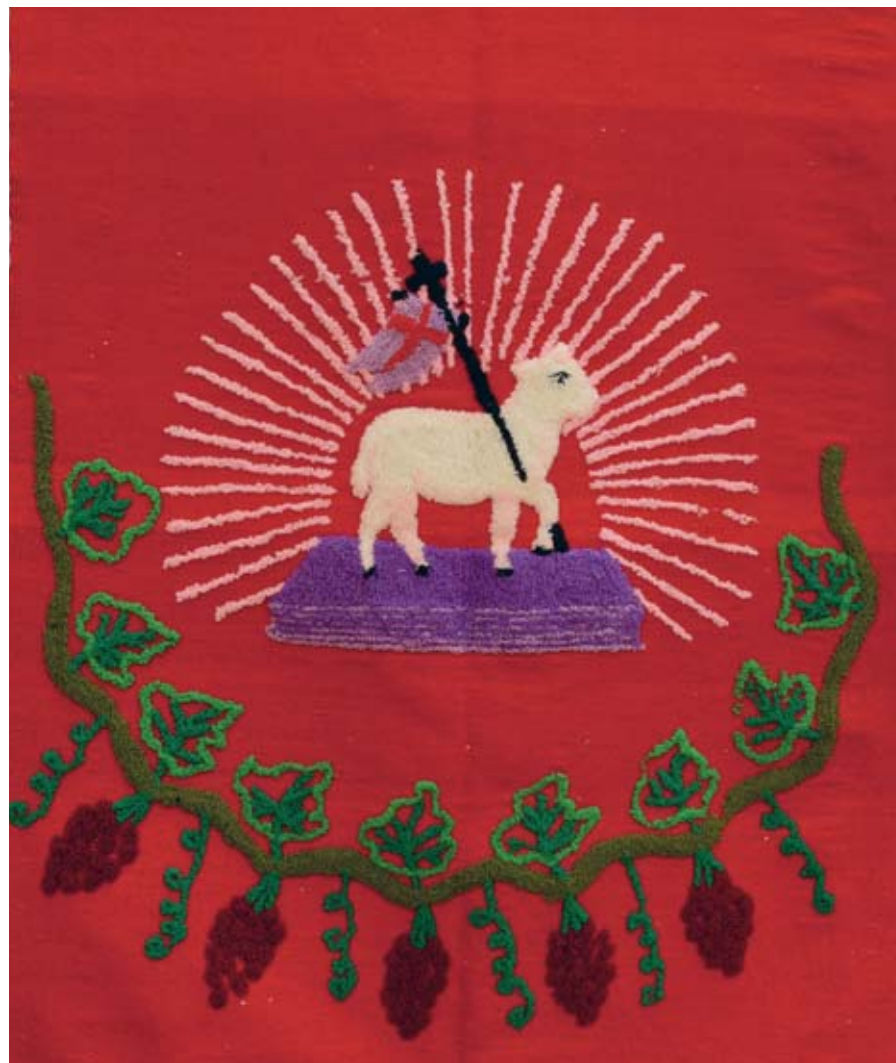
Na ručnicima Požeštine javljaju se geometrijski (ravne, paralelne, valovite, cik-cak linije, kvadratići, pravokutnici, rombovi, trokuti, križići, zvijezde), biljni (razno cvijeće, grančice, listovi, buketići, loze, vitice, cvijeće u vazi, životno stablo, razno voće), zoomorfni (ptice, golubovi, paunovi, pijetlovi, jeleni, konji) i rjeđe antropomorfni motivi (ženski likovi), kao inicijali ili puna imena i prezimena vlasnica, godina izrade, te natpisi. Svi se oni javljaju u kombinacijama. Geometrijski motivi se najčešće javljaju i smatraju se najstarijim. Najzastupljenije su ravnomjerno raspoređene uže i šire pruge iste ili različite boje dobivene pretkivanjem ili u kombinaciji drugih tkalačkih tehnika. Motivi poredanih pruga smatraju se baštinom istočnog Sredozemlja (Petrović 1988:41, Radauš Ribarić 1976:8). Geometrijski i geometrizirani ornamenti često su raspoređeni u jednoličnim horizontalnim nizovima u kojima se ponavljaju isti motivi ili izmjenjuju grupe motiva složeni u široke pruge ili omeđeni paralelnim linijama. Biljni i životinjski motivi također su slično stilski ukomponirani. Ponekad su biljni motivi toliko stilizirani da nisu prepoznatljivi.

Zoomorfni likovi pojavljuju se još i kao samostalni likovi ili simetrično postavljeni na način zrcalne slike. Za štikane i vezene ornamente je tipično postavljeni jedan centralni motiv, najčešće cvjetni, ali i sakralni motiv janjeta (simbol Krista).

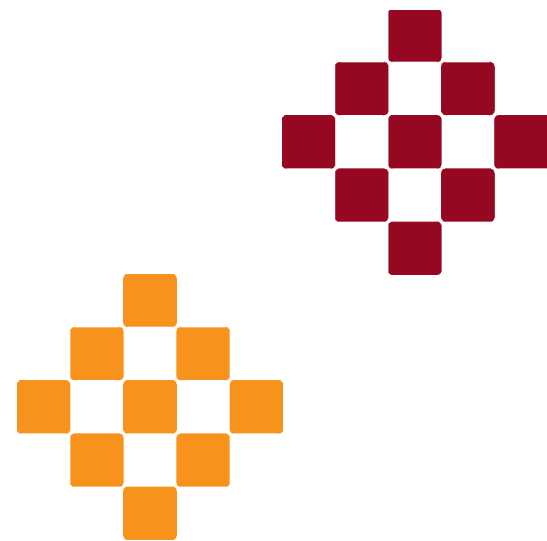
Prvotna značenja starih ornamenta u predodžbenom svijetu ljudi 20. stoljeća nekako su se izgubila. Stoga samo možemo pretpostaviti njihova magijsko-simbolična značenja nasljeđivana od pamtvijeka, pa tako treba uzeti u obzir određivanje njihove starosti i porijekla, i pod utjecajem raznih časopisa i uzoraka motiva, kao i školskog podučavanja ručnog rada (Pe-

Motivi ulaganih rombova od raznobojne vunice na svečanom peškiru, Gradski muzej Požega

*Motiv Jaganjca Božjeg (simbol Krista) na svečanom peškiru,
Gradski muzej Požega*

trović Leš 2009:118, Petrović 1988:42). Kroz povijest izrade motiva na peškirimu ogledaju se tkalačke vještine i likovna kreativnost seoskih žena, te utjecaj građanske kulture i migracija koje su se zbivale na ovom prostoru.

Urbanizacija sela između dva svjetska rata, mijenjanje ekonomskih i socijalnih odnosa koji su uzrokovali pojednostavljivanje mnogih običaja, poklopilo se s prestankom izrade peškira. Prije svega radi jačanja kupovne moći, jeftinijih industrijskih peškira, nedostatka materijala za tkanje, raspada zadružnog sistema koji je budućoj mladoj omogućavao nesmetani posao tkanja, peškiri su se već gotovo posve prestali tkati početkom druge polovice 20. stoljeća. Danas se peškirom, kao preživjelim tradicijskim reliktom, za vrijeme odvijanja folklornih i drugih kulturnih manifestacija, tek ukrašavaju prozori, pozornice i društveni domovi.

Dubravka Matoković

Maja Žebčević Matić

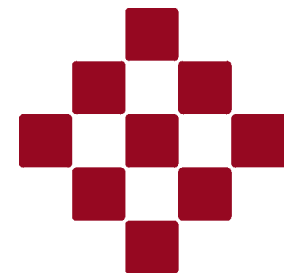
*Peškir tkan jednozivom, ulagani motiv ženskog kola,
Gradski muzej Požega*

LITERATURA:

1. Chevalier, J; Gherbrandt, A. Riječnik simbola. Zagreb, 1994.
2. Garonja, S. Građa za život i običaje Srba u Maloj Vlaškoj. Beograd, 1995.
3. Gligević, Lj. Otarcu vinkovačkog kraja, Vinkovci, 1980.
4. Hrvatski enciklopedijski riječnik, Jutarnji list, Zagreb, 2004.
5. Jurković, I. Ručnici našičkog kraja. // Etnološka tribina, vol. 5. i 6, Zagreb, 1976.
6. Juzbašić, J. Izrada platna i urešavanje. // Vodič kroz stalni postav s katalogom. Županja, 2004., str. 54-60
7. Juzbašić, J. Otarak – ručnik kao izraz ženskog pučkog stvaralaštva u tradicijskoj kulturi vinkovačkog i županijskog kraja. // Šokadija i Šokci 2, Županja, 2007., str. 122-128
8. Ilić Oriovčanin, L. Narodni slavonski običaji. Zagreb, 1846.
9. Kolić-Kličić, V. Tkane zatke u Požeštini. // Požeški pučki kalendar 2010, Požega, 2009., str. 104-106
10. Lechner, Z. Tekstilne rukotvorine // Požega 1227-1977, Slavonska Požega, 1977., str. 301-308
11. Lovretić, J. Otok. // Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knj.2, Zagreb 1897.
12. Matoković, D. Svetkovanje Uskrsa u požeškom kraju. Požega, 2000.
13. Moslavac, S. Posoblje u tradicijskom domu, Muzej Moslavine
14. Petrović, Đ. Likovne karakteristike narodnih tkačkih rukotvorina. // Čarolija niti – vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji, Zagreb, 1988., str. 41-44
15. Petrović Leš, T. Rukotvorske vještine. // Slavonija, Baranja i Srijem - vrela europske civilizacije. Zagreb, 2009., str. 111-118
16. Radauš-Ribarić, J. Zoomorfni i antropomorfni motivi na slavonskim otarcima. // Rad XXIII Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije Slavonski Brod 1976, Narodno stvaralaštvo Slavonije i Baranje, Zagreb 1981., str. 5-14
17. Radauš-Ribarić, J. O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vjekove. // Čarolija niti – vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji, Zagreb, 1988., str.13-25
18. Stojnović, L. Ručnik u tradicijskoj kulturi Slavonije i Baranje. Osijek, 1988.
19. Šuvak, D. Tekstilno rukotvorstvo slatinskog područja. Slatina, 1996.
20. Uzelac, B. Otarcu đakovačkog kraja iz zbirke obitelji Benašić. Đakovo, 2009.
21. Vojnović-Traživuk, B. Folklorni likovni izraz. // Hrvatska tradicijska kultura, Zagreb 2001., str. 391-402
22. Žebčević Matić, M. Ako žena neće presti, gola će se tepsti. Požega, Gradski muzej Požega, 2008.

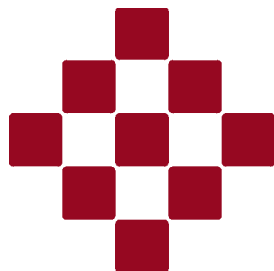
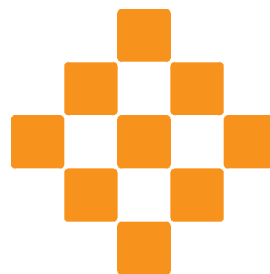
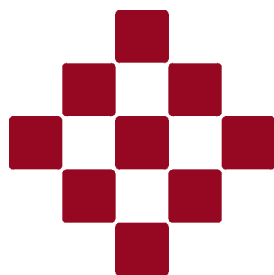
IZVORI:

1. Čakalić, Svatovski običaji, 1949, Gradski Muzej Požega, rkp 52
2. Etnografska zbirka, Zbirka tekstila, Računalni inventarni program M++, Gradski muzej Požega
3. Knjiga inventara kulturno- historijske građe, knjiga I, Gradski muzej Požega
4. Knjiga inventara kulturno- historijske građe, knjiga VI, Gradski muzej Požega
5. Terenske bilješke 2005., 2008., 2012., 2013.

KAZIVAČI

Ana Baničin (1932.) Podgorje
Kata Budimlić (1920.) Stara Lipa
Marija Budiselić (1929.) Bankovci
Kata Ciganović (1938.) Cerovac
Manda Čočić (1928.) Pleternički Mihaljevci
Marija Đurić (1928) Štitnjak
Ankica Erjavec (1932.) Poloje
Dragica Kundakčić (1931.) Grabarje
Jovan Lukić (1935.) Šušnjari
Nevenka Mičić (1932.) Jakšić
Jula Perić (1920.) Biškupci
Marija Petrić (1938.) Vetovo
Kata Puntarić (1938.) Potočani
Smilja Subotić (1923.) Jakšić
Milka Šljubura (1935.) Striježevica
Mandica Tomašević (1944.) Zagrađe
Kata Tucaković (1928.) Koprivnica
Terezija Vargić (1921.) Podgorje

Zahvaljujemo se svima koji su pomogli u realizaciji izložbe i radionice, a posebno:

Dom za stare i nemoćne osobe, Velika
Ana Wild, Muzej Slavonije Osijek
Eva Grgić
Ivana Domanović
Marijana Matijević
Matija Prša
Marija Đurić
i svim kazivačima

1. Ručnik – peškir za brisanje

Reza Kapl
Golobrdci
1945. g.-1960. g.
lan i pamuk, tkanje u 2 nita, crvena
pređa, pretkivano i tkano na dasku
duž=107 cm, š=42,5 cm
Inv. broj: 13.772

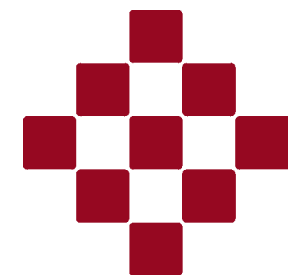
2. Ručnik – peškir za brisanje

Reza Kapl
Golobrdci,
1945. g.-1960. g.
lan i pamuk, tkanje u 2 nita, crvena
i plava pređa, pretkivano i tkano
na dasku
duž=106,5 cm, š=42 cm
Inv. broj: 13.779

**3. Ručnik – peškir za
prekrivanje tijesta**

Požeška kotlina
20. st.
lan i pamuk, tkanje jednoziv,
crveni i crni natak, pretkivano
duž=175 cm, š=44 cm
Inv. broj: E 943

4. Ručnik – peškir za umatanje kruha

Marija Jogun
Štitnjak,
1. pol. 20. st.
utkani bijeli pamuk sa sukancem i
crvenim natkom u osnovi i potkano
pamukom, crveni natak, tkanje na dasku
duž=118 cm, š=46,5 cm
Inv. broj: 10.226

5. Krpa – peškirić za simplu

Marija Vuković
Bertelovci,
1. pol. 20. st.
lan, tkanje u 4 nita, plavi natak,
pretkivano, kupovna traka
duž=67 cm, š=64 cm
Inv. broj: 12.949

6. Ručnik – peškir za prekrivanje košare

Reza Kapl
Golobrdci,
50-te g. 20. st.
pamuk, crveni natak, tkanje jednoziv,
svileni konac, vez, čipka – eklja
duž=152 cm, š=41,5 cm
Inv. broj: 13.738

7. Ručnik – jednožični peškir za ukrašavanje

Draga Džabić
Vetovo,
4. des. 20. st.
pamuk, crveni natak, tkanje
jednoziv, vuna, štikanje
duž=170 cm, š=45 cm
Inv. broj: E 845

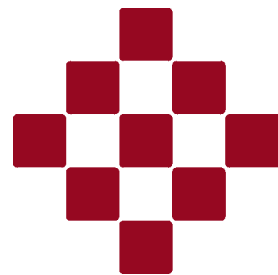
8. Ručnik – peškir za ukrašavanje

Reza Kapl
Golobrdci
50-te g. 20. st.
pamuk, plavi natak, tkanje
jednoziv, svileni konac, štikanje
duž=235 cm, š=40 cm
Inv. broj: 13.737

9. Ručnik – peškir za darivanje

Požeška kotlina
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje jednoziv, crveni
natak, tkanje na dasku, ulagano
duž=152 cm, š=49 cm
Inv. broj: 20.083

10. Ručnik – peškir za prekrivanje košare

Daranovci
oko 1910. g.
pamuk, tkanje u 2 nita, crveni natak,
tkanje ulagano, na dasku, šlinga
duž=165 cm, š=45 cm
Inv. broj: E 390

11. Ručnik – peškir za svatovskog časnika

Alilovci
između dva svjetska rata
pamuk, svila, tkanje usnivanac,
svileni konac, štikanje
duž=222 cm, š=40 cm,
Inv. broj: 13.550

12. Ručnik – peškir za ukrašavanje slika

Požeška kotlina
20. st.
pamuk, crveni i plavi natak, tkanje
jednoziv, vuna, tkanje pretkivano,
ulagano
duž=181 cm, š=45,5 cm
Inv. broj: 13.809

13. Ručnik – peškir za darivanje svatova

Vetovo
1. pol. 20. st.
lan, tkanje u 2 nita, crveni natak, pretkivano, tkanje ulagano, na dasku
duž=170 cm, š=42 cm
Inv. broj: E 388

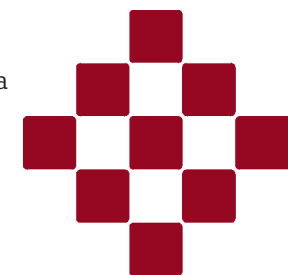
14. Ručnik – peškir za darivanje svatova

Terezija – Reza Babić
Ivandol
oko 1910. g.
pamuk, tkanje usnivanac, crveni natak, tkanje ulagano, čipka – eklja
duž=128 cm, š=45cm
Inv. broj: E 393

15. Ručnik – peškir za darivanje svatova

Čečavački Vučjak
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje jednoziv, crveni i crni natak, pretkivano, tkanje na dasku, ulagano
duž=160 cm, š=41 cm
Inv. broj: E 376

**16. Ručnik – peškir za darivanje
svatova**

Trenkovo
početak 20. st.
lan, tkanje jednošćak, plavi i crveni
natak, tkanje na dasku
duž=185 cm, š=42 cm
Inv. broj: 12.914

**17. Ručnik – peškir za darivanje
svatova**

Požeška kotlina
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje u 2 nita, crveni
natak, tkanje na dasku, ulagano,
čipka - eklja
duž=199 cm, š=42 cm
Inv. broj: 20.084

18. Ručnik – peškir za ukras

područje Ivandola, Zakorenja,
Busnova
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje u 4 nita – ćilimarsko,
crveni natak, pretkivano, tkanje na
dasku
duž=211 cm, š=54 cm,
Inv. broj: 20.067

19. Ručnik – peškir za pogreb

Vetovo
1. pol. 20. st.
pamuk i lan, tkanje u 2 nita, tiripljik,
tkanje na dasku, čipka - eklja
duž=158,5 cm, š=47 cm
Privatno vlasništvo

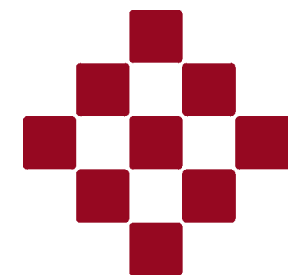
20. Ručnik – peškir kao pregača

Trenkovo
prije 1941. g.
lan, tkanje u 4 nita, pamuk,
pretkivanje u 4 nita
duž=128 cm, š=46 cm
Inv. broj: E 472

21. Ručnik – peškir za prekrivanje košare

Seoci
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje jednoziv, crveni
i crni natak, pretkivano, tkanje
ulagano i na dasku, čipka - eklja
duž=222,5 cm, š=41 cm,
Inv. broj: 12.549

22. Ručnik – peškir za čaj

Trenkovo
19./20. st.
pamuk, tkanje jednoziv, crveni i
plavi natak, srma, pretkivano
duž=200 cm, š=42 cm
Inv. broj: E 162

**23. Ručnik – peškir za obredno
polijevanje ruku u svatovima**

Trenkovo
između dva svjetska rata
pamuk, tkanje usnivanac, crveni
natak, tkanje na dasku, ulagano,
kupovna čipka
duž=160 cm, š=48 cm
Inv. broj: E 389

24. Ručnik – peškir za pogreb

Novo Selo
1. pol. 20. st.
pamuk, tkanje usnivanac, čipka -
eklja
duž=159 cm, š=41 cm
Inv. broj: 13.806

IMPRESSUM

Izdavač:

Gradski muzej Požega
Matice hrvatske 1
34 000 Požega
www.gmp.hr

Za izdavača:

Mirjana Šperanda

Autorice kataloga i izložbe:

Maja Žebčević Matić
Dubravka Matoković

Panoi, tehnički postav izložbe i fotografije izložaka:

Boris Knez

FOTOGRAFIJE:

Boris Knez i Fototeka Etnološkog odjela Gradskog muzeja Požega

Izrada izložbenih oblika:

Marija Matijanić

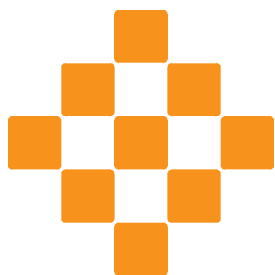
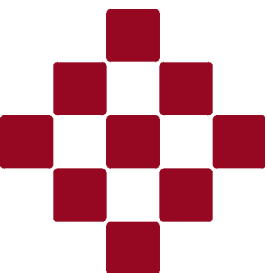
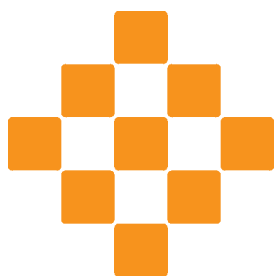
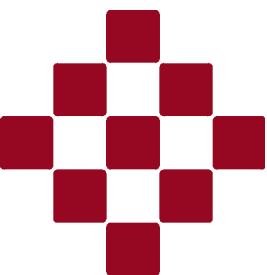
Grafičko oblikovanje i tisak:

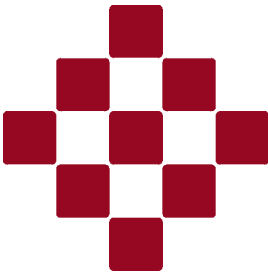
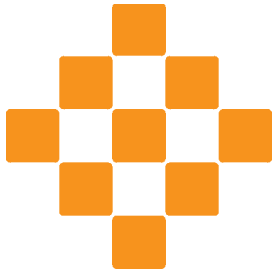
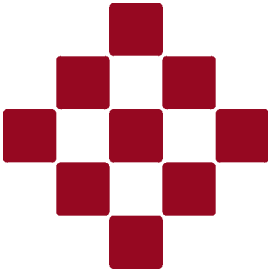
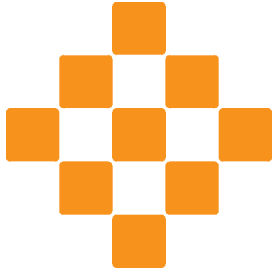
Grafika d.o.o., Osijek

Naklada:

300 komada

ISBN 978-953-7838-06-5

ISBN 978-953-7838-06-5

9789537838065